

Maria Åkerman

Kehon politiikka ympäristöhallinnassa

Kokemuksellisen ympäristökansalaisuuden jäljillä

Politics of the body in environmental governance

This article investigates the emergence of environmental citizenship through body politics and corporeal practices. The aim is to increase understanding of how environmental citizenship is constituted as part of negotiating the relevance and plausibility of environmental knowledge and instructions in situated practices. The analysis is based on personal, written memories; the main focus is in the attempts to redefine the boundaries of the body as a particular strategy of environmental governance. Furthermore, the article explores how the agency of the body is performed in these encounters. The analysis sheds light on the ways in which the subjectivity of an environmental citizen and the related agency are constituted as part of overlapping societal demands, evolving socio-material relations and personal history. Moreover, it highlights the importance of affects in the constitution of environmental citizenship and suggests that further inquiry into the intertwining of bodily practices and affective encounters could enrich the understanding of the constitution of environmental citizens and environmentally concerned publics.

Keywords: agency, body politics, corporeal citizenship, environmental citizenship, memory work, multiple ontologies, situated practices

Johdanto

Globaalit ympäristöongelmat määritetään arkipuheessa ja ympäristöpoliittisessa ohjeistuksessa usein ihmisen luontoa kuormittavien tapojen, tottumusten ja käyttäytymismallien tuotoksiksi. Tämän päivän Suomessa jo koululaiset herätetään ajattelemaan, että yksilön valinnat vaikuttavat ympäristön tilaan. Pitää kierrättää, sammuttaa valot, pestä täysiiä pyykkikoneellisia ja säästää vettä. Käynnissä on lukuisia eri järjestöjen ja viranomais-tahojen kampanjoita, jotka välittävät ihmisille tietoa ympäristöongelmista ja niiden mahdollisista ratkaisuista sekä pyrkivät herättämään henkilökohtaista vastuun tunnetta ja halua toimia kestävämmän ympäristön puolesta. Tavoitteena on tuottaa

uudenlaista poliittista toimijuutta, jota 1990-luvun ympäristöpoliittisessa keskustelussa on alettu kutsua ympäristökansalaisuudeksi (esim. Dobson & Bell 2006). Onkin esitetty, että ympäristökansalaisuuden tuottaminen on liberaalille valtiolle tyypillinen hallinnan tapa, olennainen osa vihreää hallintamentaliteettia (green governmentality) (mm. Luque 2005; Rutherford 2007; Hobson 2013).

Ympäristövastuullisuuteen tähtäävälle ohjeistukselle on luonteenomaista, että se pyrkii muokkaamaan yksilöiden kehollista läsnäoloa arjessa. Ohjeet määrittävät, kuinka syödä ja laittaa ruokaa, liikkua paikasta toiseen, peseytyä, siivota, asua ja lämmittää kotia. Samalla tuotetaan normatiivista mielikuvaa hyvästä ympäristökansalaisesta, joka kykenee kontrolloimaan kehoaan asetettujen ta-

voitteiden mukaan. Kehosta tulee näin keskeinen, joskin ympäristöpoliittisessa kirjallisuudessa hämmästyttävän vähälle huomiolle jäänyt, ympäristöhallinnan kohde ja tila. Tavoitteenani on tässä artikkelissa avata näkökulmia ympäristöhallinnan kehollisuuteen ja kehon politiikkaan. Teen sen kysymällä, millä tavoin kehollisuus on läsnä ja ilmenee ympäristökansalaiseksi nimetyn poliittisen subjektin muotoutumisessa.

Ympäristökansalaisuuden käsite nousi yhteiskuntatieteelliseen ympäristötutkimukseen 1990-luvulla (mm. Mason 2009). Käsite on esitelystään asti ollut kiistelty, ja sille on syntynyt rinnakkaisiksi termeiksi muun muassa ekologinen kansalaisuus (Dobson 2003), kestävä kansalaisuus (Barry 2006) ja vihreä kansalaisuus (Dean 2001). Painotuseroista huolimatta kaikkia ympäristövastuullisen kansalaisuuden lähestymistapoja yhdistää kansalaisuuskäsitteen laajentaminen yksilön ja kansallisvaltion akselilta yksilön ja globaalin yhteisön väliseksi. Ympäristökansalaisuuden synty edellyttää, että yksilö herkistyy ympäristöhuolelle ja alkaa aktiivisesti edistää ympäristötavoitteita sekä kulutusvalinnoissaan että julkisessa toiminnassaan. Yksilöllä tulee näin ollen olla sekä halu että kyky aktiiviseen ympäristötoimintaan. Olenaisista on siis kysyä, millä tavoin motivaatio ja kyky toimia muotoutuvat.

Ympäristökansalaisuutta koskevaa keskustelua on kritisoitu siitä, että se korostaa liikaa ympäristöongelmia koskevaa tietoa ja siitä seuraavaa rationaalista harkintaa, mikä mielletään ympäristökansalaisuuden ja ympäristötavoitteita edistävän muutoksen moottoriksi (mm. Gabrielson & Parady 2010). Rationaalisen harkinnan ja tiedon korostaminen on myös ristiriidassa sen tutkimusperinteen kanssa, joka on vakuuttavasti osoittanut, että tieto ympäristöongelmista ei sellaisenaan muutu toiminnaksi arjessa (mm. MacNaghten & Urry 1998; Hobson 2002; Shove & Warde 2002; MacNaghten 2003). Rationaalisuutta korostava kansalaisuuskäsitys hämärtää ymmärrystä kansalaisuudesta tilanteisena käytäntönä, joka saa usein yllättäviäkin ilmenemismuotoja moninaisissa ja muuntuvissa kulttuurisissa ja materiaalisissa vuorovaikutussuhteissa (MacGregor 2006; Gabrielson & Parady 2010). Tutkijalta tämänkaltaisen ympäristökansalaisuuden ymmärtäminen edellyttää herkistymistä eri asioille kuin tutkittaessa ennalta normatiivisesti määritetyn ympäristökansalaisuuden ilmenemistä. On sallittava se mahdollisuus, että tutkimuskohde yllättää, luisuu käsistä ja karkaa ennalta asetetuista käsitteellistyksistä (ks. Law 2004).

Olin tällaista herkistymistä edellyttävässä tilanteessa pari vuotta sitten, kun keräsimme tutkimusprojektissamme erityisen muistelutyömenetelmän avulla ihmisten henkilökohtaisia muistoja hetkistä, jolloin ekologisuus on noussut esille tai ilmennyt heidän elämässään. Halusin selvittää muistojen avulla, millä tavoin ympäristömuutosta koskeva tieto muuntuu toiminnaksi ihmisten arjessa. Odotin kuvauksia ympäristöystävällisten arkikäytäntöjen aiheuttamista ponnisteluista, arkisista normiristiriidoista, painiskelusta epävarman tiedon edessä sekä pohdintoja ympäristömuutoksen merkeistä arjen elinympäristössä. Kaikkea tätä tutkimusaineistoni tarjosikin. Sen lisäksi se tarjosi hämmästyttävän yksityiskohtaisia kuvauksia väsymyksestä, ilosta, hajuista, mauista ja jostain, mitä voisi kuvailla keholliseksi harmoniaksi. Lisäksi aineistosta löytyi runsaasti vahvoja tunnelmakuvauksia tilanteista, joiden oli vaikea ensinäkemältä hahmottaa liittyvän kovinkaan suoraan ekologiseen tietoisuuteen tai ympäristötoimintaan siinä mielessä kuin asiasta on arkikielessä tai aihetta käsittelevässä tieteellisessä kirjallisuudessa totuttu puhumaan. Aineisto pakotti minut pohtimaan kokemuksellisuuden ja kehollisten tunnetilojen eli affektien merkitystä poliittisen toimijuuden muotoutumisessa. Tämä artikkeli on siis myös metodologinen tutkimusretki, jonka tavoitteena on selvittää, minkälaista ymmärrystä ympäristökansalaisuuden muotoutumisesta keskittyminen kehoon ja kokemuksellisuuteen mahdollistaa.

Analyysini lähtökohtana on eritellä, kuinka keholla artikuloidaan ympäristöpoliittista toimijuutta ja millä tavoin keho uudelleen määritetään, kun se näyttäytyy ympäristöhallinnan tilana. Analyysini pohjana on uuden materialismin perinteen mukainen ymmärrys kehosta kulttuuristen ja materiaalien suhteiden vuorovaikutuksessa muotoutuvana kokonaisuutena, yhtä aikaa muuntuvana ja vakana (mm. Mol 2002; Haraway 2008; Alaimo 2010). Esittelen ensin sen teoreettis-metodologisen viitekehyksen, jonka kautta tarkastelen kehollisuutta ja kehon politiikkaa ympäristöhallinnassa. Tämän jälkeen kuvaan tarkemmin muistelutyömenetelmän, jolla aineisto on tuotettu. Analyysiosiossa erittelen kehollisuuden ja kehon politiikan ilmenemistä ympäristöpoliittisessa hallinnassa neljän ulottuvuuden kautta. Nämä ulottuvuudet ovat kehon rajojen uudelleen määrittely, tekemällä politisointi, tunteva keho toimijuuden määrittäjänä sekä affektivinen kokemus. Johtopäätösosiossa keskustelen siitä, millaista uutta ymmärrystä ja kriittistä näkökulmaa kehollisuuden tarkastelu tuo ympäristökansalaisuutta koskevaan keskusteluun.

Lähtökohtia kokemuksellisen ympäristökansalaisuuden tutkimukseen

Kehon politiikka ja kehon toimijuus tutkimuskohteena

Kehon politiikalla tarkoitan niitä käytäntöjä, joissa keho on yhteiskunnallisen vaikuttamisen kohteena tai välineenä. Kehon politiikkaan kohdistuvaa tutkimusta on tehty useissa eri teoreettisissa perinteissä. Konstruktionistinen kehollisuuden tutkimus on jo pitkään ollut kiinnostunut kehon muotoutumisesta osana yhteiskunnallisia määrittely- ja valtakamppailuja (esim. Helen 2000). Tämänkaltaisiin kehoa tuottaviin puhetapoihin ja tekniikoihin kuuluvat myös ihmisen ja luonnon suhdetta määrittävät ympäristöhallinnan diskursit, joiden tavoitteena on saada ihmiset sisäistämään hallinnan rationaliteetit osaksi omaa itseymmärrystään (mm. Rutherford 2007; Miller & Rose 2010; Alastalo & Åkerman 2011). Puhetapoihin ja hallinnan tekniikoihin keskittyvä konstruktionistinen tutkimus ei kuitenkaan ota kantaa siihen, kuinka keho aineellisenä, biologisena organismina osallistuu määrittelykamppailuihin. Sen sijaan yhteiskuntatieteellisen tieteen ja teknologian tutkimuksen piirissä vilkaana käyvät uudeksi materialismiksi (Barad 2003; Haraway 2008; Alaimo 2010) ja ontologian politiikaksi (Mol 2002) nimetyt tutkimusperinteet ovat kiinnostuneet nimenomaan aineellisen ja diskursiivisen välisessä vuorovaikutuksessa muotoutuvasta kehosta (ks. myös Irni 2014). Huomio on niissä arjen, tieteen ja politiikan muokkaamissa elämisen käytännöissä, joissa keho todellistuu ja muuntuu. Olennainen ero konstruktionistiseen kehon politiikan tutkimukseen on siinä, että aineellinen keho nähdään aktiivisena toimijana. Aineellinen keho on yhtä aikaa muuntuva ja vakaa, ja se osallistuu muokausyrityksiin niitä vastustavana ja rajaavana toimijuutena. Vaihtelevissa käytännöissä muotoutuva keho ei kuitenkaan ole deterministinen, prosesseja määrittävä tekijä vaan olemuksellisesti monimuotoinen ja muokattavissa. Lääketieteellisiä kehon tuottamisen käytäntöjä tutkinut Annemarie Mol puhuikin kehon ontologisesta moninaisuudesta (Mol 2002). Juuri tämä moninaisuus ja muuntuvuus tekee kehoa muokkaavista käytännöistä poliittisia. Yksi todellistumisen muoto sulkee pois muita kehollisuuksia.

Tarkastelen jatkossa ympäristöhallinnan kehollisuutta uuden materialismin tarjoaman käsitteellisen viitekehyksen kautta. Erittelen aineistosta puhetapoja ja käytäntöjä, jotka pyrkivät määrittämään kehoa uudestaan. Sen lisäksi pyrin tunnistamaan

kehon aineellista toimijuutta. Koska aineistoni on tutkimukseen osallistuneiden tuottamaa puhetta, on minun jäljitettävä kehon toimijuutta etsimällä muistoista kuvauksia tuntemuksista, olosuhteista ja vuorovaikutuksista, jotka kertojien mukaan vaikuttavat heidän haluunsa ja kykyynsä toteuttaa ympäristökansalaisuutta. Ymmärrän näin kehon toimijuuden Bruno Latourin mukaan kyvyksi saada aikaan vaikutus (Latour 2007; Åkerman 2009). Etsin tämän kaltaista vaikutusta kertojien kehon tuntemuksia sekä ympäristön tarjoamia mahdollisuuksia ja rajoituksia kuvaavasta puheesta.

Halu analysoida kehon toimijuutta johdatti minut tarkastelemaan kehoa artikuloitujen tuntemusten kautta. Nälän ja väsymyksen kaltaisten *tuntemusten* sekä ympäristövelvoitteisiin ja vastuullisuuteen kiinnitettyjen nimettyjen *emootioiden* lisäksi esille nousi myös epämääräisempää, toimintaa suuntaavaa tunnetilaa kuvaavaa puhetta, jota kutsun *affektiiviseksi orientaatioksi*. Tuntemukset, emootiot ja affektit ovat osittain päällekkäisiä käsitteitä, ja niitä on määritelty yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa monin, usein ristiriitaisinkin tavoin (ks. esim. Bondi & Davidson 2010). Jatkossa viittaan tuntemuksella nälän tai väsymyksen kaltaiseen tunnistettuun kehon tilaan, emootiolla näitä tuntemuksia koskevaan tulkintaan ja affektilla keholliseen, toimintaa suuntaavaan tunnekokemukseen. Analyysin pääpaino on tuntemuksia ja affekteja koskevassa puheessa. Tuntemukset ovat keskeisiä, koska ne ilmentävät kehon aineellista toimijuutta; affektit puolestaan valottavat kehollisen kokemuksellisuuden merkitystä ympäristöpoliittisen toimijuuden synnyssä. Affektien merkitystä sosiaalisissa liikkeissä tutkineen Ben Andersonin mukaan affektien on osoitettu ohjaavan ihmisen toimintaa ja tuottavan kokemuksellisen, vaikuttavan yhteyden ympäröivään maailmaan (Anderson 2006). Poliitiikan tutkija Jane Bennett on puolestaan väittänyt, että poliittisen toimijuuden ytimessä on kyky ”koskettaa ja tulla kosketetuksi” (*to affect and to be affected*) (Bennett 2010). Tämä tulkinta asettaa affektit ja kokemuksellisuuden poliittisen toimijuuden ytimeen ja korostaa niiden merkitystä ympäristöpoliittisen subjektin muotoutumisessa.

Kehoa määrittelevien ympäristöhallinnan diskurssien, kehon aineellisen toimijuuden ja affektiivisen orientaation lisäksi tarkastelen kehon politiikkaa myös perinteisemmän poliittisen toimijuuden kautta. Kehon avulla voidaan sanattomasti ilmentää yhteiskunnallisia kantoja ja kuulumista johonkin ryhmään. Nimitän tämän kaltaista kehon politiikkaa tekemällä ja toimimalla politisoinniksi. Tällä viittaan tietoiseen pyrkimykseen vaikuttaa

kehon kautta, poliittisten foorumien ulkopuolella yhteiskunnallisiin käytäntöihin, normeihin ja tavoitteenasetteluihin. Kyse on yhtäältä niin kutsuttujen uusien, 1960-luvulta lähtien nousseiden yhteiskunnallisten liikkeiden korostamasta henkilökohtaisen politiikasta, jossa lähtökohdana on nostaa arkisilla valinnoilla esiin yhteiskunnallisia epäkohtia ja valtarakenteita (esim. Kontinen & Peltokoski 2004). Tällöin ympäristövaatimuksia artikuloidaan syömistä, pukeutumista, liikkumista tai asumista koskevien valintojen kautta. Toisaalta taustalla voi myös olla kuluttajakansalaisuuteen (Hobson 2002) liittyvä vastuuttaminen, jossa korostetaan yksilön markkinavalintojen merkitystä yhteiskunnallisen muutoksen edistäjänä. Molemista lähtökohdista nouseva elämäntapavalintojen merkitystä korostava *pieni ympäristöpolitiikka* (Massa & Ahonen 2004) on keskeisessä roolissa ympäristöpoliittisessa arkipuheessa. Tunnistan aineistostani kohtia, jossa ihmiset kuvaavat valintojaan tietoisena vaikuttamisena, ja erittelen niistä, millaisille areenoille kehollisten käytäntöjen kautta tapahtuva poliittinen vaikuttaminen sijoittuu ja millaisia yhteiskunnallisia järjestyksiä ja jännitteitä se nostaa esille.

Muistelutyöllä arkisten kokemusten äärelle

Tutkimukseni aineistonkeruun lähtökohdana on ollut saksalaisen feministitutkija Frigga Haugin ryhmänsä kanssa kehittämä muistelutyömenetelmä, jossa kollektiivisen muistojen kirjoittamisen ja reflektoinnin avulla tuotetaan tietoa arjen yhteiskunnallisista järjestyksistä (e.g. Haug 1987; Hyle *et al.* 2008; Jansson, Wendt & Åse 2008). Menetelmän ideana on kirjoittaa mahdollisimman konkreettisia ja täsmällisiä muistoja rajatusta aihepiiristä ryhmässä käsiteltäväksi. Haugin ryhmä tutki naisen seksuaalisuutta, ja hänen näkemyksensä mukaan yksittäisen ihmisen muistojen avulla on mahdollista ymmärtää tapoja, joilla ihmiset muokkaavat itseään osaksi vallitsevia yhteiskunnallisia vuorovaikutus- ja valtasuhteita (Haug 1987). Myöhemmin menetelmää on hyödynnetty hyvin monilla eri aloilla ja sen avulla on tutkittu muun muassa sukupuolen ja rotuun kytkeytyviä luonnollistuneita valtarakenteita (Hyle *et al.* 2008; Hasanen *et al.* 2010; Widerberg 2011) sekä kansalaisuutta (Jansson *et al.* 2009). Menetelmän kyky nostaa esille henkilökohtaisia kokemuksia sekä tapoja, joilla sosiaalisia suhteita ja eroja tuotetaan ja ylläpidetään arjen käytännöissä teki siitä kiinnostavan tavan tuottaa aineistoa ympäristöpoliittisen subjektin muotoutumisesta.

Muisteluaineistoni on koottu seitsemän naisen ryhmässä, jotka kirjoittivat ja jakoivat muistojaan kolmen muistelukierroksen ajan talvella 2010–2011. Osallistuin itse muistelutyöhön. Ryhmän jäsenet olivat kaikki akateemisesti koulutettuja naisia, joista viisi työskenteli ympäristötiedon ja arjen käytäntöjen välistä vuorovaikutusta tutkivassa hankkeessa. Kaikki kirjoittajat olivat ekologisista asioista kiinnostuneita ja herkkiä ympäristöongelmia koskevalle informaatiolle, minkä vuoksi tuotettu aineisto kuvastaa niitä ristiriitoja, jännitteitä ja arkisia tapahtumia, joiden kautta ympäristöpoliittinen toimijuus arjessa järjestyy. Aineiston monipuolisuutta lisää se, että kirjoittajat olivat keskenään eri-ikäisiä ja heidän sosioekonomiset taustansa vaihtelivat. Tämän vuoksi erityisesti lapsuusmuistot sijoittuivat varsin vaihteleviin ympäristöihin.

Työskentelyn aikana ryhmän jäsenet kirjoittivat itsenäisesti mahdollisimman täsmällisiä ja yksityiskohtaisia tapahtumakuvauksia teemalla *Silloin ekologisuus näyttäytyi elämässäni*. Tehtävänanto oli jätetty tarkoituksella väljäksi, jotta kirjoittajat voisivat itse antaa ekologisuudelle sisällön. Tuotetut tekstit jaettiin nimettömänä kirjoittajien kesken ja niistä keskusteltiin ryhmässä. Tämä vaihe on tärkeä osa muistelutyömenetelmää. Se houkuttelee esille uusia muistoja ja kertoo myös muistelijoille sen, millaiset asiat henkilökohtaisissa muistoissa koetaan jaetuiksi ja missä asioissa tulkinnat ovat ristiriitaisia (eg. Haug 1987; Widerberg 2008). Muistojen jakamisen vuoksi ryhmän keskinäinen luottamus on muistelutyömenetelmässä tärkeää. Tämän vuoksi muistelijajoukko ei voi olla kovin iso, ja työskentelyä helpottaa se, jos muistelijat tuntevat toisensa ennen muistelutyötä, kuten oli asian laita tässä tapauksessa. Keskustelun jälkeen oli uusi kirjoituskiertos. Kaikkiaan kirjoituskiertoja oli kolme, joista viimeisen tehtävänantoon lisättiin kehoitus muistella erityisesti ruokaa liittyviä tilanteita.

Muistelutyön tuloksena kertyi yhteensä 146 muistoa. Kuvausten pituus vaihtelee muutamasta rivistä pariin luskkaan ja muistot käsittelevät hyvin vaihtelevia aiheita yksittäisistä luontokokemuksista ja arkisista syömisen, liikkumisen ja asumisen kuvauksista pidempiin, valintojen ekologisuuden pohdintoja koskeviin kuvauksiin. Huomionarvoista on se, että muistot liittyvät pääosin yksityisen elämän piiriin ja niiden joukossa on erittäin vähän ammatilliseen toimintaan tai kansalaistoimintaan liittyviä kuvauksia siitä huolimatta, että osa muistelijoista oli tällaiseen toimintaan osallistunut. Tämä saattaa osin liittyä henkilökohtaista korostavaan tehtävänantoon ja osin itse menetelmään, jonka tavoitteena on kerää auki subjektiviteetin ja identi-

teetin muotoutumista. Kaikki muistot on kirjoitettu yksikön kolmannessa persoonassa, jotta muistelijat etäännyttävät itseään kirjoitetuista tarinoista. Tämä ensin vieraannuttavalta tuntunut kirjoittamisen tekniikka ohjasi kuvaamaan tapahtumien kontekstia ja yksityiskohtia tarkemmin kuin aluksi, jolloin moni ryhmän jäsen työsti tekstejään minämuodossa. Koska tekstien henkilökohtaisen tunnekuvauksen määrä kasvoi kirjoituskertojen edessä, tekniikka tuskin haittasi kokemuksellisuuden tutkimista muistojen kirjoituksen aikana.

Muistelutyössä syntyneet muistot eivät ole historiankuvauksia vaan tarinoita, joiden avulla kertojat esittävät ja tuottavat narratiivia omasta ympäristötoimijuudestaan. Muistot ja se, kuinka ne eri tilanteissa kerrotaan osaksi laajempaa tarinaa ja omaa identiteettiä ilmentävät ihmisten mukana kulkevaa kokemushistoriaa ja sitä, kuinka muisti aina luodaan uudestaan nykyhetken käytännöissä. Menetelmän kyky nostaa vähitellen, kierros kierrokselta, pintaan mieleen ja kehoon tallentuneita kokemuksia mahdollisti hyvin eri tyyppisen ympäristöpoliittisen toimijuuden syntymä valottavan aineiston tuottamisen kuin esimerkiksi haastattelulla olisi ollut mahdollista kerätä. Menetelmä nosti esille toimijuutta määrittäviä kokemuksia hyvin yllättävilläkin, ennakkokäsityksiä haastavilla tavoilla.

Tarkastelin muistoja erityisenä esittämisen tapana, jossa toimijuuden syntyä kuvataan suhteessa ympäröivään tilaan, eräänlaiseen toimijuuden mahdollistavaan näyttämöön. Muistot ilmentävät toimijuuden ja toimijaidentiteetin syntyä jatkuvana arkisena neuvotteluna, mikä tarjoaa erinomaiset mahdollisuudet pureutua siihen, kuinka ympäristöpoliittiset vaatimukset määrittävät kehoa ja kuinka keho aineellisen kokonaisuutena on osallisena toimijuuden synnystä. Olen tunnistanut edellä määrittämiäni ympäristöhallinnan kehollisuuden ulottuvuuksia aineistosta teemoittelemalla muistoista kohtia, joissa puhutaan suoraan kehon kytköksistä materiaaliseen maailmaan, esitetään arjen valintoja tietoisena vaikuttamisena ja kuvataan kehollisia tunnetiloja tai vahvoja affektiivisiä kokemuksia. Analysoin valituista teksteistä kehollisten neuvottelujen yhteydessä esille nousevia yhteiskunnallisia järjestyksiä ja aineellisia toimijuuksia.

Ympäristökansalaisuuden moninaiset kehot

Energia- ja materiavirtojen kautta määrittyvä keho

1960-luvulta alkaneen ympäristöherätyksen alkulähteenä pidetään varsin yleisesti Rachel Carsonin

teosta *Äänetön kevät* (Carson 2002), jossa hän kuvaa, kuinka tehomataloudessa käytetyt tuhoaismyrkyt ja torjunta-aineet kulkeutuvat ravintoketjussa viattomien eläinten ja ihmisten tuhosiksi. Yhdessä muiden ekosysteemien kokonaisuutta ja holistista ympäristönäkemyä popularisoineiden pamflettien kanssa Carsonin teos loi pohjaa ympäristökeskustelussa vahvalle ihmisen ja luonnon välisen aineellisen yhteyden korostamiselle. Eri-alaisten materia- ja energiavirtojen kautta ihminen on yksilöiden ja yhteisöjen aineenvaihdunnan välityksellä erottamattomasti osa luontoa ja myös vastuullinen ympäristön tilassa tapahtuvista muutoksista. Tämän aineellisia yhteyksiä korostavan näkemyksen tavoitteena oli tuottaa ihmisille uudenlainen eettinen ja moraalinen positio, johon ympäristöargumentaatio yhä tänäkin päivänä vahvasti nojaa. Tuon position perustana on ymmärrys ihmisestä kehollisena toimijana.

Kehollisuus on siis lähtökohtaisesti ihmisen ja luonnon välistä aineenvaihduntaa korostavan ympäristöpoliittisen keskustelun ytimessä. Kehon rajoja on pyritty laajentamaan erilaisten ihmisen ja luonnon välistä materiavirtaa kuvaavien mittareiden ja mallien avulla sekä ympäristön ja yhteiskunnan suhdetta käsittelevässä teoreettisessa keskustelussa että poliittisessa argumentaatioissa. Yksilöiden toiminnan ohjaamiseen tähtääviksi politiikkavälineiksi ovat päätyneet muun muassa yksilövalintojen ympäristökuormitusta mittaavat MIPS-mallit (Schmidt-Bleek 2000), ekologinen jalanjälki (Wackernagel & Rees 1997) ja lukuisat hiilipäästölaskurit. Kuvaava osoitus mittarien normatiivisesta painoarvosta on se, että ekologisen kansalaisuuden käsitettä kehittänyt Andrew Dobson (2003) asettaa ekologisen kansalaisuuden yhdeksi kriteeriksi ekologisen jalanjäljen.

Edellisen valossa on varsin ymmärrettävää, että erilaisten materia- ja energiavirtamittarien avulla tapahtuva kehon rajojen uudelleen määrittely oli erittäin vahvasti läsnä muisteluaineistossa. Kirjoittajat olivat testanneet elämäntapansa ja valintojensa kestävyttä erilaisten laskureiden avulla. Lähes poikkeuksetta testien tuloksena oli jonkinasteista turhaumaa muutospyrkimysten sijaan. Seuraavassa katkelmassa nousee vahvasti esille mittareiden kautta tapahtuvaan kehon laajentamisen politiikkaan liittyviä ristiriitoja.

Hän teki jonkin ekologisen elämäntavan testin netissä. Hän arvioi testiä tehdessä lähes kaiken kuluttamisen niin minimiin kuin pystyi ajattelemaan olevan mahdollista hänelle asunsaan kaupungissa. Tästä huolimatta tulos testissä oli varsin lohduton. Hän ajatteli että tes-

tin viesti oli hänelle että omilla teoilla ei ole paljoakaan merkitystä, siinä että ilmastonmuutosta saataisiin hillittyä. Se yllätti hänet testissä että suomalaisuuden ruoksi hänen jalanjälkeensä lisätään aina henkilökohtaiseen kulutukseen jokin osuus. Se ei tuntunut hänestä reilulta [...] yhden ihmisen on aika vaikea vaikuttaa koko kansakunnan elämäntapaan ja tuotantorakenteisiin.

Mittari ei paljasta yksinomaan materiaalista vuorovaikutussuhdetta vaan luo samalla, jo vastuutamaan pyrkivän lähtökohtansa mukaisesti, myös uusia sosiaalisia kytköksiä. Mittarien viesti kohdistetaan yksilöön, jonka tulisi ymmärtää roolinsa osana suurta kokonaisuutta ja pyrkiä muutokseen. Käytännössä näyttää kuitenkin siltä, että materiaali- ja energiavirtoja painottavien mittarien tuottaman yhteiskunnallisen osallisuuden kautta syntyy myös sellaisia ympäristövastuun kytköksiä, jotka eivät ole linjassa oman koetun toimijuuden kanssa. Oma laajennettu keho ympäristöä kuormittavan yhteisön osana tuntuu olevan riippumaton yksilön toimista ja sen mittakaava on lähes käsityskyvyn ulkopuolella. Seurauksena on turhautumista ja neuvottomuutta, joka on kärjistyneenä läsnä alla olevassa muiston pätkässä.

Tiedotusvälineistä ja oppaista on välittynyt epämääräinen vähentämisen vaatimus, jonka toteutumista ei voi todeta juuri mistään. Hän on ajatellut joskus, että tämä vibreiden elämäntapaohjeiden noudattaminen voi joutaa jopa anoreksian kaltaiseen tilaan, jolloin henkilö välttää kaikkea toimintaa ja esim. ruokailua tehden ekologisesti oikeita ratkaisuja.

Edellä kuvatun muiston valossa näyttää paradoksaalisesti siltä, että yleisesti käytetyt ihmisen ja luonnon yhteyksiä kuvaavat havainnollistamisen välineet saattavat tuottaa korostettua erillisyyttä sen sijaan, että ne tukisivat ymmärrystä kehollisesta yhteydestä. Monissa muistoissa välittyi vahvana näkemys ihmisestä itsessään ympäristöongelmana, luonnosta erillisenä yksikkönä, joka jo olemassaolollaan kuormittaa ympäristöä. Tällainen ajatus on sisäänrakennettuna mekaanisiin materiaali- ja energiavirtamalleihin, joissa ihmisyyhteisön toiminta väistämättä näyttäytyy loismaisena interventiona luonnon järjestelmiin. Ihminen joko ottaa sieltä raaka-aineita tai palauttaa sinne haitakkeita. Eräs kirjoitus ilmentää kärjistyneenä näkemystä ihmisestä lähtökohtaisena ympäristöongelmana:

Hän luki internetistä päivän uutisia. Uutisivunilla kerrottiin isoin kirjaimin, että vabingollisin ympäristöteko,

mitä ihminen voi tehdä, on lapsen synnyttäminen. Hän ajattelee tyytyväisenä, ettei ole ymmärtänytäkään olevansa siinäkin mielessä ekologinen.

Materiaalivirtoja korostava eettisen ja moraalisen veloitteen rakentaminen näyttää näin olevan varsin ristiriitainen toimijuuden tuottamisen strategia. Parhaimmillaan se tuottaa uudenlaista eettistä toimijuutta ja herkistää näkemään oman toiminnan osana laajoja materiaalisia ja kulttuurisia virtoja. Tällaiseen eettisen toimijuuden tuottamiseen ovat pyrkineet myös feministiset tutkijat Donna Haraway (2008) ja Stacey Alaimo (2010) korostaessaan, että vastuu ympäristöstä syntyy inhimillisen lähtökohtaisesta aineellisuudesta. Aineellisuuden keskiössä on keho, jonka läpi materia virtaa ja johon se kiinnittyy. Näkökulma nostaa esille luonnon haavoittuvuuden lisäksi myös ihmisen kehon haurauden, alttiuden ympäristöhaitoille. Harawayn mukaan eettiset vastuut perustuvat lajien väliselle kumppanuudelle, joka tuottaa eettisiä veloitteita vaikka ei välttämättä ole tasa-arvoista. Ihmisen toimintoja yksinomaan ympäristökuormituksen näkökulmasta korostavat hallinnan välineet saattavat sen sijaan pahimmillaan tuottaa hedelmättömästä syyllisyudentunteesta (vrt. Haila 2001) kärsivän toimijan, joka kokee, että hänen toimintansa ekologinen mittakaava ei ole yhdenmukainen arjen tai kansalaistoiminnan vaikutusmahdollisuuksien kanssa.

Keho kuluttajakansalaisuuden keskiössä

Erittäin suuri osa muistoista käsitteli liikkumisen, syömisen tai pukeutumisen kautta tapahtunutta tietoista ympäristötavoitteiden toteuttamista ja osoittamista. Tällainen yksityisen piiriin laajennettu poliittinen vaikuttaminen on myös ympäristökansalaisuutta koskevan keskustelun keskiössä. Koska globaaleihin taloudellisiin tuotantoketjuihin ei voi vaikuttaa kansallisvaltioihin sidotuilla julkisilla areenoilla, siirtyy toiminta markkinoille. Markkinavalinnoissa kehon rooli korostuu. Vaikuttamisen väline ei enää olekaan puhe vaan se mitä laetaan suuhun tai puetaan päälle.

Kiinnostavaa kuluttajakansalaisuutta kuvaavissa muistoissa on se, kuinka vähän niihin sisältyi pohdintaa valittujen toimintatapojen tietoperustasta. Toiminta tuntui nojaavan rationaalisen harkinnan sijaan erilaisiin kulttuurisiin mallitarinoihin, jotka määrittävät ekologisen toimintatavan ideaalia. Näitä kestävästä elämäntapaa esitteleviä ja normittavia henkilökuvia ja artikkeleita löytyy runsaasti muun muassa mediasta (Evans & Abrahamse 2009).

Muistoissa kuvattiin toistuvasti pyöräilyä ja kasvisyöntiä tietoisena ympäristötoimintana. Joukosta löytyi myös useita pukeutumiseen, kuten kierrätys- tai merkkiwaatteiden käyttöön liittyviä kertomuksia. Poliittisia näistä valinnoista teki se, että niillä haluttiin vastata ympäristöongelmien asettamaan paineeseen ja toisaalta myös tuoda omaa kantaa hiljaisesti julki. Valintojen poliittisuus korostuu myös siinä, että ne saattoivat nostaa arjessa esille yhteiskunnallisia erotteluita. Erottelut tulivat ilmi, kun kirjoittajat kommentoivat suoraan valintoihin liittyviä sukupuolten, sukupolvien tai eri yhteiskunnallisten ryhmien välisiä jännitteitä tai suhtautumistapoja, joita käsitellen seuraavassa tarkemmin.

Koska muistelutyön tehtävänanto korosti ruokaan liittyviä muistoja, nousi kasvisyönti aineistossa vahvasti esiin ympäristökansalaisuuden toteuttamisen muotona. Käytäntö tuntui olevan jatkuvien neuvottelujen kohde. Muistoista myös ilmeni, kuinka kasvisyönti oli yleistynyt ja arkipäiväistynyt ajan kuluessa. Lapsuusmuistot olivat täynnä kuvauksia lihansyönnistä, ja varhaisimmassa kasvisyöntitarinoissa nousi usein esille kasvisruuan hankala saatavuus tai sen aiheuttama hämmennys. Kasvisyöntiä koskevissa muistoissa korostui myös erottelu kaupunkilaisten ja maaseutuväestön välillä. Arviolta 70–80-luvuille sijoittuneista muistoista löytyi kuvauksia, joissa kerrottiin perheen kasvisyönnin aiheuttamasta häpeästä tai kiusallisista tilanteista. Tuoreemmissakin kasvisyöntiä koskevissa muistoissa on yllättävän paljon kertomuksia siitä, kuinka muistelijat olivat joustaneet ruokavaliostaan halutessaan olla kohteliaita tai koikiessaan muuten, että kieltäytyminen lihansyönnistä olisi liian huomiota herättävää. Tämä joustovara ja neuvottelu eettiseksi ja ympäristöystävälliseksi nimetyn kasvisyönnin ja muiden normien, kuten kohteliaisuuden tai vieraanvaraisuuden kanssa korostaa kasvisyönnin luonnetta kehon kautta toteutettavana politiikkana, josta joustetaan silloin, kun se tilanteisesti tuntuu mielekkäältä. Toisaalta syömisen käytäntöihin oli tullut uusia ekologisuutta ilmentäviä vaihtoehtoja kuten freeganismi, muiden pois heittämisen ruuan syönti, millä haluttiin irrottautua tehotuotannosta.

Kasvisyönti on selkeästi myös toimintaa, joka nostaa esiin monenlaisia sekä yhteiskunnallisia että perheen sisäisiä jännitteitä. Osa viesteistä nosti esille kasvisyönnin ja ylipäättänsä ruokailun ja ruuanlaiton sukupuolittuneisuutta. Erityisesti keskiön nousi se, että ruuanlaiton koettiin kuormittavan enemmän naisia. Tämä huomio on yhdenmukainen ympäristöystävällisten käytäntöjen kuor-

mittavuutta kotitalouksissa koskevien tutkimusten kanssa (MacGregor 2006; Buckinham & Kulcur 2009). Aineisto oli muutenkin täynnä kuvauksia puolisoiden välisistä ruuan valmistusta, syöntiä ja tuhlamista koskevista perheen sisäisistä jännitteistä, joista esimerkki alla.

Noin kerran kuukaudessa hänellä meni hermo jääkaapin ovea aukaistessaan. Kaappi pursui eri kokoisia ja muotoisia muovisia säilytysrasioita täynnä pilaantuneita tai hyvää vaubtia pilaantumassa olevia ruuan jämiä. Uskomatonta tublausta. Aibeesta käytiin säännöllisiä perheneuvotteluita. [...] Häntä suututti se, että miehellä oli aina niin kiire, että jos ruuan laitto ylipäättään onnistui, se ei ainakaan ollut suunnitelmalista vaan kaappiin bankittiin mitä tahansa pilaantumaa.

Ruokaa koskevat muistot ilmentävät, että syömisestä tapahtuva vaikuttaminen ei suinkaan ole henkilökohtainen valinta vaan syöminen on erittäin kollektiivista: se kokoa ihmisiä yhteen, sen avulla osoitetaan kunnioitusta, se määrittää ajankäyttöä ja se on tärkeä lasten ja vanhempien välisen suhteiden jäsentäjä. Ehkä juuri tästä syystä ruokamuistojen kuvaukset olivat usein paljon tunnekylläisempiä kuin liikkumista tai kuluttamista kuvaavat muistot. Yllä olevassa muistossa ovat puolisoiden välisen jännitteen lisäksi vahvana läsnä myös arjen rytmit. Tilannetta määrittää kiire, jonka läsnäolo jääkaapissa pilaantuvat ruuat ilmentävät. Neuvottelujen kohteena ovat näin sekä perheen sisäinen työnjako, kotitalouden materiavirrat kuin arjen ajankäytön hallinta.

Toinen syömiseen liittyvä erityispiirre on se, että ruuassa kohtaavat hyvin monenlaiset yhteiskunnallisen ohjauksen muodot ja poliittiset tavoitteenasettelut (Silvasti 2012; Vehviläinen 2014). Aineistossa oli useita muistoja, joissa kuvailtiin kuinka virallinen terveyspoliittinen ohjaus oli ristiriidassa kasvisruokavalioiden kanssa. Neuvola ei ohjeistanut lasten kasvisyöntiä tai raskasta fyysistä harjoitusta tekevä aktiiviliikkuja ei löytänyt varmuutta siitä, kuinka taata riittävä proteiinin saanti kasvisruualla. Kehollisuuden kautta tarkasteltuna paljastuu näin erilaisten kansalaisuusidealien ristiriitaisuus, mikä usein jää huomiotta silloin, kun ympäristökansalaisuuden muotoutumista ja ilmenemistä tarkastellaan yksinomaan suhteessa ympäristöongelmia koskevaan tietoon ja haluun toteuttaa tätä arjessa. Arkisiin käytäntöihin ja tavanomaisiin kulutus-esineisiin materialisoituneita ristiriitaisia tavoitteenasetteluita ilmentää lähes koomisella tavalla

seuraava muisto ruokaostoksesta.

Hän mietti kaupassa maitobyllyn vieressä mitä maitoa ostaisi. Vaikeaksi valinnan teki se, että hän tiesi että pitäisi valita lähellä tuotettua, mutta hän halusi ostaa yksösmaitoa, tarjolla oli myös paikallisena mainostettua maitoa rasvattomana ja todennäköisesti yhtä lähellä tuotettua paikallisen isomman meijerin maitoa, joka ei kuitenkaan paikallisuuttaan erityisesti mainostanut. Hän ei tiennyt, mikä olisi ollut paras vaihtoehto, niin-pä hän osti kaikkia yhden.

Kaksi muuta toiminnan kautta välittyvää säännöllisesti toistuvaa ympäristökansalaisuuden toteuttamisen muotoa olivat kulutuksen ja autoilun välttäminen. Kuluttamisesta pidättäytyminen kuvattiin ruokailuun verrattuna hyvinkin henkilökohtaisena, helppona ja usein jopa vapauttavana ja positiivisena valintana. Tämä huomio on sinänsä yllättävä, sillä kuluttajakansalaisuus on varsin vahva modernin yhteiskunnan hyvän kansalaisen ideaali (Hobson 2002), ja tässä valossa olisi voinut kuvitella, että ristiriitoja ilmenee teksteissä enemmän. Kuluttamisesta luopumalla kertoja irrotti itsensä ympärillä olevasta aineellisesta kytköksestä kulkutalouteen ja kommentoi muiden kulutusta tätä ulkopuolisuutta korostaen. Kuten seuraava katkelma osoittaa, jännitteet kuluttamisen ja niukkuuden velvoitteiden välillä tulivat esille lähinnä lasten ja vanhempien välisessä suhteessa, jossa vanhemmat lasta kontrolloimalla hankaloittivat kuulumista perheen ulkopuoliseen yhteisöön.

Hänen tyttänsä ovat tottuneet pienestä pitäen siihen, että heidän tarpeensa saavat oikeutensa tai tulevat torjutuiksi ekologisuuteen liittyvillä argumenteilla. Hänelle itselleen ei ole vaikeaa kieltäytyä tavaroiden ostamisesta. Hän kuitenkin tietää, että erityisesti vanhin lapsista on joutunut ristiriitatilanteisiin kavereiden kulutusodotusten vuoksi. Vaatteet ovat keskeisiä tässä. Noin 13-vuotiaana lapsi löysi kirpputorit. Niiden avulla hän on kyennyt luomaan odotusten mukaisen vaatevaraston.

Katkelma ilmentää yleisemminkin sitä kontrolloijan asemaa, joka usein näyttää liittyvän ympäristökansalaisuuden arjen ilmenemiseen. Kirjoittajat ”kontrolloivat, nalkuttavat, huutavat ja riitelevät” lähipiirinsä kanssa vedenkulutuksesta, jätehuollosta, ruokavaliosta, siivoamisesta tai auton käytöstä. Erään tekstin sanoin näyttää siltä, että ”se ei ollut kivaa kenellekään”. Yllä oleva viesti myös ilmentää, minkälaisen strategioiden kautta tytär kytkeytyy yhtä aikaa ympäristökansalaisuuden ja

kuluttajakansalaisuuden vaatimuksiin. Perheet, kirpputorit ja naapurustot näyttäytyivät yleisemminkin paikkoina, joissa ympäristökansalaisuutta usein toteutettiin.

Ympäristökansalaisuuden muotoutumista tutkinut Emily Kennedy on esittänyt, että naapuruston kaltaisten lähiverkoston merkitys kulttuuristen muutosten edistäjänä jää turhan usein markkinoiden ja julkisen toiminnan jalkoihin ympäristökansalaisuutta koskevassa keskustelussa (Kennedy 2011). Myös muisteluaineiston perusteella näyttäisi siltä, että lähipiirissä ja naapuruston kaltaisessa puolijulkisessa tilassa ihmiset tunnistavat toimijuutensa, kiinnittyvät merkityksellisiin ja toimijuutta tuottaviin verkostoihin sekä löytävät tai ovat pakotettuja etsimään kollektiivisia tapoja vaikuttaa asioihin. Keholliset kohtaamiset ja fyysinen tilojen, materiaalien ja infrastruktuurin jakaminen ovat keskeinen tekijä kollektiivisen toimijuuden synnysssä. Tämä havainto tukee näkemystä inhimillisten yhteisöjen aineellisuudesta (ks. Lehtonen 2008).

Vaativa, arjen rytmeihin sidottu keho

Koko aineiston läpäisevä teema ovat ihmisten käymät neuvottelut kehon ympäristötoiminnalle asettamien rajoitusten ja mahdollisuuksien kanssa. Näissä neuvotteluissa väsymyksen ja pahan olon kaltaiset tunteet ovat keskeisiä. Aineellinen keho on radikaalisti paikantunut (Gabrielson & Parady 2010). Keho väsy, voi pahoin, haistaa, maistaa ja tuntee sekä liikuttaa meitä tilasta toiseen. Muistot ilmentävät lukuisilla tavoin, kuinka ympäristökansalaisen ideaalin toteuttaminen edellyttää kehon kontrollia ja neuvottelua kehon tarpeiden ja rajoitusten kanssa. Tämä on mahdollista, koska vakaudesta huolimatta keho on myös muuntuva. Sen tilaan, tarpeisiin ja rajoihin voidaan vaikuttaa. Nämä neuvottelut ilmentävät kehon toimijuutta, vaikutusta ympäristöpoliittisen subjektin todellistumiseen eri tilanteissa. Samalla ne herättävät huomaamaan, kuinka keskeinen osa yksilöiden ympäristötoimijuudessa on kieltäytymisellä, rajoittamisella ja kehon mielihaluojen kontrollilla. Keholla on kuitenkin myös omaa toimijuutta, joka vaikuttaa siihen, mihin asti sen rajoja voidaan muokata ilman, että elämä kurjistuu.

Hän raabaa isoa matkalaukkuja, Ikea-kassia ja selkäreppua pimeässä kohti kirpputoria. Myös vettä sataa kiihtyvällä tahdilla. Hän on päättänyt laittaa kaikki käyttämättömät vaatteet kiertoon. Hän katuu päätöstään taistelllessaan tavararyökekiön kanssa. Hänen pitää pysähtyä levähtämään noin 15 metrin välein.

Hän miettii mitä ohikulkijatkin ajattelevat hänen touhustaan.

Yllä oleva muisto herättää lukijassa helposti kysymyksen, miksi isoa kuormaa pitää välttämättä raahata hankalasti jalan. Kuuluuko ympäristökansalaisuuteen autoilun välttäminen hinnalla millä hyvänsä? Muistoissa välittyi jonkin verran sekä niukkuutta ja kieltäytymistä ylistävää että tunnus- tuksellista kerrontaa siitä, kuinka kertoja oli antanut mukavuudenhalulle tai mielihaluille periksi. Hyvin usein toimintaa kuvattiin luopumisen, kieltäytymisen ja pakottamisen kautta. Kyky tehdä uhrauksia näyttää olevan osa ympäristökansalaisen itseymmärrystä, ympäristöpoliittisen toimijuuden näkyväksi ja uskottavaksi tekevää performatiivista habitusta (Hajer 2009). Joukossa oli myös tarinainjoja, joissa mielihaluja vastaan taistelemisen kerrottiin johtaneen pienen pakottamisen jälkeen uusiin, hyväksi tulkittuihin käytäntöihin, kuten alla.

Hesarin viikkolüliteessä on pieni juttu kuukautiskuppeista. Leikatessaan jutun talteen hän tietää, että seläläinen on hankittava, ja luovuttava kertakäyttöisistä kuukautissuojista. Hän ei millään haluaisi. Totta kai lapsilla käytetään kestovaiippoja, ei siinä ole mitään epäselvää, mutta onko hänen ihan pakko luopua kertakäyttöisistään? Ajatus tuntuu epämiellyttävältä. [...] Ostettuana kuukautiskupin kuukautiset muuttuivat hänelle aavistuksen verran siedettävämmiksi: ajatus siitä, että pystyy hoitamaan tämän äärimmäisen ikävän, turhan ja rajoittavan asian sentään ekologisesti - kertakäyttösuojien ostamisesta luopuminen on vienyt kuukautiset pois kulutuskulttuurin piiristä - ja lisäksi vaivattomammin ja huomaamattomammin, oli miellyttävä.

Kyseinen katkelma ilmentää ekologista elämäntapaa koskevien kulttuuristen mallitarinoiden vahvuutta. Jostain syystä kertoja tietää varmasti ja perustelematta, että kuukautiskuppi on hankittava. Katkelma kuvaa myös jälleen kerran arjen ympäristökansalaisuudelle tyypillistä neuvottelua kehon toimintojen, kehoa ympäristöön kytkevien virtojen, omien tuntemusten ja mielihalujen hallintaa ja yhteisöllistä tukea. Näinkään intiimi valinta ei ole yksinomaan henkilökohtainen eikä kehon huoltoon ja biologisiin rytmieihin liittyvä käytäntö ole yksinomaan aineellinen vaan mitä suurimmassa määrin myös sosiaalisesti määrittynyt.

Toinen kehon aineellista toimijuutta ja radikaalia paikantuneisuutta ilmentävä puhetapa liittyy arjen rytmien kuvaamiseen. Esimerkkejä tästä puhetavasta löytyi runsaasti muun muassa muis-

toista, joissa kuvattiin pyöräilyä autoilukulttuurin vastakohtana. Useissa muistoissa pyöräily kuvattiin vapautena ja riippumattomuutena, aktiivisena toimintana. Joukossa oli kuitenkin myös tarinoita, joissa pyöräily näyttäytyi pakkona, mitä toteutetaan ekologisuu- den nimissä, vaikka se hankaloittaa elämää.

Hän jätti auton kotiin ja kulki pyörällä, nyt ei ole enää autoa kun se myytiin, mutta olo ei ole juurikaan parempi, vaikka on luopunut hyvin ekologisesti arveluttavasta esineestä. Ei tämä hänelle juurikaan tuota ylpeyttä tai iloa. Ja hänen on tunnustettava että joskus auto on ollut todella kätevä, jos on satanut kaatamalla tai lunta on yönäikana tullut paljon ja pitäisi lapsi viedä päiväkotiin ja bussilla ei pääse kuin n. puoli matkaa.

Arjen pakottavien rytmien ja olosuhteiden kuten välimatkojen, puuttuvien jätessäilöiden tai huonojen liikenneyhteyksien kuvaukset nostavat kouriintuntuvasta esille sen, että toimijuus ei ole yksilön ominaisuus vaan hajautunut ja muotoutuu vuorovaikutuksessa ympäristön kanssa (mm. Moser 2006; Latour 2007; Åkerman 2009). Myös kehon kyky toimia syntyy osana sen mahdollistavia vuorovaikutussuhteita. Muiston tunnelma on alistunut eikä voimaantuneesta toimijuudesta näy jälkeäkään. Autoilua koskeva moraalinen paheksunta näyttää olevan tärkeä ympäristöhallinnan elementti, lähes ainoa ympäristötoimintaa kannattava kokemuksellinen tekijä. Herää epäily, jaksako ihminen arkea, jota värittää alakulo ja väsymys. Hallinnan kehollisuutta nimenomaan pyöräilyn kautta tutkineet Julie Cupples ja Elisabeth Ridley (2008) ovat esittäneet, että tämänkaltaisen syyllistävän hallinnan sijaan kestävämpää toimijuutta syntyy silloin, kun uudet toiminnan tavat asettuvat kokemuksellisesti luontevaksi osaksi toimijan arjen käytäntöä ja kasvattavat näin affektiivista kapasiteettia. Seuraavassa jaksossa keskustelenkin tarkemmin affektien roolista ympäristöpoliittisen subjektin muotoutumisessa.

Kokeva ja kokemuksia kantava keho

Lapsuuden perunapello oli rinteessä, ei se mökin pihamaalla olisi tasaiselle mahtunutkaan. Äiti pidätti itkuaan, kun hän veti painavaa auraa perässään ylös. Isä ohjasi ja työnsi takaa itse tekemänsä auraa, ja näytti vihaiselta. Aura kyyni yhden vaon kerrallaan, joten heillä oli paljon aikaa künkutella toisilleen. Pellossa kasvatettiin talven perunat, jotka syksyllä käytiin nostamassa isoon perunakuoppaan. Sinne eivät lapset saaneet kurkkia.

Perunoita he talvella söivät koko perhe, rupisia savimaan perunoita, isän vihasta ja äidin itkusta kasvaneita.

Yllä olevan muiston tunnelma on vahva ja vangitseva. Aineiston käsittelyn ensimmäisessä vaiheessa siirsin tämän muiston syrjään, kategoriaan ”ei käsittele suoraan teemaa”. Katkelma jäi kuitenkin vaivaamaan mieltä. Miksi se oli kirjoitettu tehtävänantoon, jossa pyydettiin kuvailemaan, kuinka ekologisuus ilmenee elämässäni? Kyseinen muisto kirjoitti myös runsaasti keskustelua ryhmässä, jossa jaettua muistelutyötä tehtiin. Muisto kuvaa tunnekokemusta, joka on lapsuudesta asti varastoitunut kehoon ja tehtävänannon kontekstissa alkaa antaa sisältöä ekologisuudelle. Katkelman tunnelma on jännittynyt ja tekstissä painottuvat niukkuus, raataminen ja kireä ilmapiiri, mikä tuskin houkuttelee myöhemminkään suuntaamaan toimintaa sen tyyppiseen aktiviteettiin, johon negatiiviset tunnetilat yhdistyvät. Muisto ilmentää näin ympäristöpoliittista toimijuutta määrittävää affektiivista kokemusta. Aineistoista löytyy muitakin vastaavia kuvauksia. Niiden vastapainona on myös hyvää oloa ja harmoniaa ilmentäviä katkelmia, kuten seuraava lapsuusmuisto:

Isä osasi näyttää tytölle paikat, jossa kasvoi valkolehdokkia ja maariankämmeköitä. Maariankämmeköillä oli sydämenmuotoiset juuret.

Positiivista tunnekokemusta ilmentäville muistoille on tyypillistä, että niissä kuvataan jaettua kokemusta, yllä isän ja lapsen välillä, mutta monissa muistoissa kokemuksia jakoivat perhe, suku ja laajempi ystäväpiiri. Monet positiivisen tunnetilan muistot kuvaavat harmoniaa luonnon kanssa, yhteyden kokemista tai aktiivisesta luonnosta tekemisestä koituvaa hyvänolon tunnetta. Tämän kaltaiset tapahtumat ovat Bennettin (2010) ja Andersonin (2006) kuvaamia, toimijuutta tuottavia vaikutetuksi tulemisen kokemuksia. Usein nämä muistot eivät artikuloi suoraan mitään ympäristötavoitetta vaan kertovat arkisesta luonnossa puuhailusta kuten retkeilystä, puutarhanhoidosta tai marjanpoiminnasta. Ne kuvaavat suoraa, vuorovaikutteista suhteeseen asetumista ympäristön kanssa. Niissä myös käytetään paljon konkreettisen tekemisen kuvausta, möyritään maassa, juostaan, hikoillaan tai rakennellaan. Alla oleva harmonian värittämä näyte on poikkeus siinä mielessä, että kehollista hyvän olon tunnetta tuottava tekeminen liittyy suoraan ympäristöhallinnan idealiin mukaiseen toimintaan.

Hän oli saanut kesän työurakan juuri päätökseen ja

hänellä oli nyt aikaa ja energiaa siivota huonoon kuntoon pääsyt kotinsa puhtaaksi. Ensimmäisenä hän istuutui keittiön lattialle, avasi roskakaapin ja alkoi taitella kaapista pursuilevia kartonkipakkauksia sisäkseen. Hän täytti pakkauksilla pari kangaskassia ja lähti kävelemään läheiselle hyötyjätepiesteelle. Ilma oli kaunis ja hänen mielensä oli kevyt ja olonsa kiireetön ja seesteinen: työt oli tehty, ja nyt oli aikaa olla toisella tavalla hyödyllinen sekä oman viihtyvyyden että ympäristön kannalta. Hyötyjätepiesteellä mielihyvää lisäsivät täyttyvät kierrätyslaatikot: jätteet löysivät oikean paikkansa ja maailmassa tuntui olevan taas hieman enemmän järjestystä.

Yllä olevassa katkelmassa huomionarvoista on se, että vaikka kyse on osallistumisesta yksilön kannalta jossain määrin etäiseen teolliseen kierrätysjärjestelmään, syntyy harmonia leimallisesti siitä, että kertoja toteuttaa konkreettista tehtävää, jolla on alku ja loppu. Kartonkipakkausten taittelu on selkeää tekemistä ja lopputuloksena on puhtautta ja järjestystä. Kuvassa rakentuu keholliselle toiminnalle. Siinä istutaan, taitellaan, kävellään ja tunnetaan mielihyvää. Ero on merkittävä verrattuna muistoihin, joissa kertojat yrittävät asemoida arjen toimintojensa suhdetta laajoihin, jopa globaaleihin ekologisiin vuorovaikutussuhteisiin.

Kehon pakottamista ja kehollista harmoniaa kuvaavat muistot vihjaavat, että emootioilla artikuloituna tunnetiloina sekä affekteilla kehollisena orientaationa voi olla keskeinen rooli ympäristökansalaisuuden muotoutumisessa. Affektien ja yhteiskunnallisen toimijuuden suhteita tutkineet Anderson (mm. 2006) ja Bennett (2010) korostavat, että ymmärrettyä kykyä vaikuttaa ja tulla vaikutetuksi affektit muokkaavat yhteiskunnallisia sidoksia ja suuntaavat toimintaa. Tässä valossa myös kehoon varastoituneet voimakaat tunnetilat saattavat vuosienkin takaa määrittää sitä, kuinka ihminen suhtautuu eteen tuleviin tilanteisiin. Yhteisöjen ja yksilöiden ympäristötuhoihin sopeutumista koskeissa tutkimuksissa on muun muassa osoitettu yhteyksiä ihmisen ympäristöön kytkevien tunnesiteiden ja ympäristömuutoksen edessä omaksettujen toimintatapojen välillä. Näiden tutkimusten mukaan vahvat tunnesiteet todennäköisemmin tuottavat aktiivista toimintaa ja vaihtoehtojen etsimistä kun taas heikommat tunnesiteet edesauttavat opportunistisia ja eskapistisia toimintamalleja (Broto 2010).

Ympäristömuutuksiin reagoimisen ja sopeutumisen lisäksi esiin nousee myös kysymys affektien aktiivisesta hyödyntämisestä ympäristöhallinnassa rationaaliseen päättelyyn vetoavan ohjauksen rinnalla. Affektien merkitystä globalisaation vastaisessa kansalaisliikkeessä tutkinut Gerda Roelink on esittä-

nyt, että affektiivista energiaa tuottavat dialogiset toimintatavat edesauttavat kansalaisliikkeitä tuottamaan uusia, positiivisia toimintavaihtoja tilanteessa, jossa toiminnan kohteena on hahmoton tai uhkaavan tuntuinen globaali muutosprosessi (Roelvink 2010). Ympäristökansalaisuutta koskevassa keskustelussa tämä näkökulma on kuitenkin edelleen verrattain vähän hyödynnetty. Dialogisten toimintatapojen ytimessä on nostaa ihmisten kokemuksellinen ympäristösuhde esille ja jakaa siitä kumpuavaa tietoa muiden kanssa. Näin menetelmät tukevat henkilökohtaisen ja kollektiivisen toimijuuden tunnistamista ja muotoutumista sen sijaan, että keskityttäisiin soveltamaan muualta tullutta ohjeistusta omaan arkeen.

Päätelmät

Ympäristökansalaisuuden teoretisoinneissa mielenkiinto on pitkään ollut yksilöiden potentiaalista edistää kestävästä kehitystä omassa arjessaan ja poliittisessa toiminnassa. Päähuomio on ollut kulutusvalinnoissa ja yksilöiden mahdollisuuksissa muokata ympäröivän yhteisön arvoja ja normeja. Ympäristötavoitteita edistävän poliittisen subjektin muotoutumisen ytimenä on nähty tieto ympäristöongelmien olemassaolosta ja ratkaisumalleista. Tässä artikkelissa tarkasteltujen, ympäristöasioille herkistyneiden ihmisten tuottamien muistojen analyysistä on kuitenkin vaikea löytää rationaalista subjektia, joka universaalien, kontekstista toiseen vakaana pysyvän tietämyksensä perusteella toteuttaisi ympäristökansalaisuutta arjessa. Sen sijaan piirtyy kuva erilaisiin, usein ristiriitaisiin sosiaalisiin normeihin, kulttuurisiin narratiiveihin, arjen rytmeihin, materiaaliisiin virtoihin, sosiaalisiin vuorovaikutussuhteisiin ja elämäntapaan kytkeytyneistä toimijoista. Kun ympäristökansalaisuuden muotoutumista tarkastellaan kokemuksellisuuden ja kehollisuuden näkökulmasta, nämä kytkökset, niihin liittyvät keholliset kokemukset ja kytkösten tilanteiden muuntuvuus paljastuvat selvästi. Ympäristökansalainen todellistuu väistämättä eri tavoin eri tilanteissa. Herää kysymys, kuinka mielekästä ylipäätään on pyrkiä tuottamaan yleistä ympäristökansalaisuuden normia kansalaisten omaksuttavaksi.

Ympäristökansalaisuuden perustana on suhde sekä luonnonympäristöön että yhteisöön, jossa kansalaisuuden käytäntöjä toteutetaan. Keho välittää näitä molempia. Se kiinnittää ihmisen fyysisesti luontoon ja ottaa vastaan erilaisia kehollisia käytäntöjä muokkaavia yhteiskunnallisten tavoitteidenasetteluja. Keho on lisäksi tila, jossa ihmisen henkilöhistoria ja materiaallinen läsnäolo kohtaavat kehoa muokkaamaan pyrkivät politiikkaohjelmat. Muistot

ilmentävät selvästi, että kehon muokkaaminen ja kontrollointi ovat keskeinen osa ympäristöpoliittista ohjausta ja toimijuutta. Keho ei kuitenkaan ole passiivinen muokkauksen kohde, vaan se saattaa vastustaa kontrollia ja vaikuttaa sen suuntaan. Kehon aineelliset kytkennät ympäristöön tekevät siitä myös haavoittuvan ympäristömuutosten edessä. Radikaalisti paikantunut kehollinen ympäristökansalainen on hyvin erilainen hallinnan kohde kuin autonomisia päätöksiä tekevä rationaalinen subjekti.

Entistä mutkikkaammaksi tilanteen tekee se, että muun muassa kuluttajuuteen tai terveyteen liittyvät kehon politiikat ovat usein ristiriidassa ympäristöohjauksen kanssa. Muistojen valossa näyttäisi siltä, että yksilöt eivät omaksu yhtä kansalaisuudenteettiä, vaan että kyseessä on jatkuva neuvottelu erilaisten tavoitteiden, vaatimusten ja mielihalujen välillä. Kehon muuntuvuuden ympäristökansalaisuuden toteuttamiselle tarjoamien mahdollisuuksien ja sen vakauden, pysyvyyden ja haavoittuvuuden aiheuttamien rajoitteiden kautta tarkasteltuna myös keskustelu yksilön poliittisista vaikuttamismahdollisuuksista saa uutta näkökulmaa. Ei ole yhdentekevää, millä tavoin kehon ja ympäristön välisiä rajoja pyritään ympäristöpoliittisessa ohjauksessa muuntamaan. Tuloksena saattaa olla luonnon ja inhimillisen yhteiseloa kunnioittavan uuden eettisen subjektin sijaan lamaantunut, erillisyyttä kokeva yksilö, tai kansalaisuuden tuottamista tutkineen Engin F. Isinin (2004) sanoin neuroottinen, pelolla ja epävarmuudella hallinto kansalainen.

Aineistossani lamaantumisen ja voimaantumisen kokemukset näyttivät voimakkaasti määrittävän sitä, millä tavoin ihmiset reflektoivat ympäristöä koskevaa informaatiota ja kuinka halukkaita he ovat kokeilemaan toimijuutensa rajoja. Ympäristökansalaisuutta koskevassa tutkimuksessa tulisikin kiinnittää aiempaa enemmän huomiota kansalaisuuden muotoutumisen affektiiviseen puoleen tietoon nojaavan rationaalisen harkinnan rinnalla. Tunneympäristön luomisen on politiikan ja kulttuurintutkimuksessa todettu olevan keskeinen osa poliittista johtamista ja politiikkaohjelmien edistämistä (mm. Ahmed 2004; Richards 2007), ja affektien tuottaman sidoksen on väitetty sosiaalisten liikkeiden tutkimuksessa (Anderson 2006) sekä politiikan tutkimuksessa (Bennett 2010) olevan olennainen ympäristöstä huolta kantavan toimijayhteisön muotoutumisessa. Yhdistämällä ympäristökansalaisuuteen liittyvien kehollisten käytäntöjen tutkimusta niihin perinteisiin voitaisiin tuoda lisää ymmärrystä kansalaisuuden kannalta olennaisten osallisuuden ja kuulumisen kokemusten (ks. Lister 2007) ja käytäntöjen muotoutumisesta.

Osallisuutta tuottavat kokemukset ovat usein hyvin kehollisia ja kulkevat ihmisen mukana viittä ja herkistään eri tavoin ympäristövaatimuksille myös pidemmällä aikavälillä. Analyysini valossa näyttäisi siltä, että ympäristöhallinnassa rakennettu kuva globaalista ympäristöstä pystyy vain harvoin tuottamaan samanlaisia voimaannuttavia affektiivisiä sidoksia kuin arjesta nouseva eletty ja koettu suhde ympäristöön. Arjen kokemusten merkitys on kuitenkin virallisessa ympäristöpolitiikassa jätetty sangen vähäiselle huomiolle. Sama sokeus vaivaa myös ympäristökansalaisuuden normatiivista teoreettista keskustelua (Gabrielson & Parady 2010). Ympäristöhallinnan herkkyyks kansalaisten affektiiviselle, arjessa muodostuvalle keholliselle ympäristösuhteelle saattaisi myös avata uusia näkökulmia siihen, minkälainen on ja mistä koostuu se ympäristö, jonka vaaliminen on kansalaisten näkökulmasta mielekästä. Samalla se antaisi myös uutta näkökulmaa tilanteisesti muodostuvan, sosiaalista muutosta edesauttavan ympäristötiedon rakentumiseen.

Kiitokset

Tutkimus on tehty osana Suomen Akatemian rahoittamaa projektia Sukupuolittunut toimijuus ja institutionaalinen tieto luonnosta (113118). Suuret kiitokset myös käsikirjoitusta eri vaiheissa kommentoineille Marja Vehviläiselle, Liisa Häikiölle, Tuija Koivuselle, Miia Toivolle, Anna-Laura Marjetalle ja Pieta Hyväräiselle sekä teemanumeron toimittajalle ja arvioijille.

Lähteet

- Ahmed, Sara (2004). *The Cultural Politics of Emotion*. Routledge, New York.
- Alaimo, Stacey (2010). *Bodily Natures: Science, Environment, and the Material Self*. Indiana University Press, Indianapolis.
- Alastalo, Marja & Åkerman, Maria (2011). Tietokäytännöt ja hallinnan politiikka. Teoksessa Alastalo, Marja & Åkerman, Maria (toim.) *Tieto hallinnassa. Tietokäytännöt suomalaisessa yhteiskunnassa*. Vastapaino, Tampere, 17–38.
- Anderson, Ben (2006). Becoming and Being Hopeful: Towards a Theory of Affect. *Environment and Planning A* 24, 733–752.
- Barad, Karen (2003). Posthumanist performativity. Toward an understanding of How Matter Comes to Matter. *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 28:3, 801–831.
- Barry, John (2006). Resistance is fertile: from environmental to sustainable citizenship. Teoksessa Dobson, Andrew & Bell, Derek (toim.) *Environmental Citizenship*. MIT Press, Cambridge, 21–48.
- Bennett, Jane (2010). *Vibrant Matter. A Political Ecology of Things*. Duke University Press, Durham.
- Bondi, Liz & Davidson, Joyce (2011). Lost in translations. *Transactions of the Institute of British Geographers* 36:4, 595–598.
- Broto Vanesa Castán, Burningham, Kate, Carter, Claudia, & Elghali, Lucia (2010). Stigma and Attachment: Performance of Identity in an Environmentally Degraded Place. *Society and Natural Resources* 23:10, 952–968.
- Buckingham, Susan & Kulcur, Rakibe (2009). Gendered geographies of environmental injustice. *Antipode* 41:4, 659–683.
- Carson, Rachel (2002). *Silent Spring*. First Mariner Books, New York.
- Cupples, Julie & Ridley, Elisabeth (2008). Towards a Heterogeneous Environmental Responsibility: Sustainability and Cycling Fundamentalism. *Area* 40:2, 254–264.
- Dean, Hartley (2001). Green citizenship. *Social Policy and Administration* 35:5, 490–505.
- Dobson, Andrew & Bell, Derek (2006). Introduction. In Dobson, Andrew & Derek Bell (toim.) *Environmental Citizenship*. MIT Press, Cambridge, 1–18.
- Dobson, Andrew (2003). *Citizenship and the Environment*. Oxford University Press, Oxford.
- Evans, David & Abrahamse, Wojke (2009). Beyond rhetoric. The possibilities of and for “sustainable lifestyles”. *Environmental Politics* 18:4, 486–502.
- Gabrielson, Teena & Parady, Katelyn (2010). Corporeal citizenship: rethinking green citizenship through the body. *Environmental Politics* 19:3, 374–391.
- Haila, Yrjö (2001). Syllisyydentunnon hedelmättömyys. Teoksessa Yrjö Haila & Pekka Jokinen (toim.) *Ympäristöpolitiikka. Mikä ympäristö? Kenen politiikka?* Vastapaino, Tampere.
- Hajer, Maarten (2009). *Authoritative Governance. Policy-making in the Age of Mediatization*. Oxford University Press, Oxford.
- Hasanen, Kirsi, Koivunen, Tuija & Kolehmainen, Marjo (2010). Minä olen muistanut. Huomioita vuosituuhannen vaihteen suomalaisesta feminisistä. *Naisstudium* 23:1, 35–46.
- Haraway, Donna (2008). *When Species Meet*. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Haug, Frigga (1987, toim.). *Female sexualisation: A collective work of memory*. Verso, London.
- Hobson, Kersty (2002). Competing discourses of sustainable consumption: does the rationalization of lifestyles make sense? *Environmental Politics* 11:2, 95–119.
- Hobson, Kersty (2013). On the making of environmental citizen. *Environmental Politics* 22:1, 56–72.
- Hyle, Adrienne E. (2008, toim.). *Dissecting the Mundane. International Perspectives on Memory-Work*. Hamilton Books, Lanham.
- Irni, Sari, Meskus, Mianna & Oikkonen, Venla (2014, toim.). *Muokattu elämä*. Vastapaino, Tampere.
- Isin, Engin F. (2004). The Neurotic Citizen. *Citizenship Studies* 8:3, 217–235.
- Jansson, Maria, Wendt, Maria & Åse, Cecilia (2008) Teaching Political Science through Memory Work. *Journal of Political Science Education* 5:3, 179–197.
- Kennedy, Emily Huddart (2011). Rethinking ecological citizenship: the role of neighbourhood networks in cultural change. *Environmental Politics* 20:6, 843–860.
- Konttinen, Esa & Peltokoski, Jukka (2004). *Ympäristöprotestin neljäs aalto. Eläinoikeusliike ja uuden polven ympäristöradikalismi 1990-luvulla*. SoPhi, Jyväskylä.
- Latour, Bruno (2007). *Reassembling the Social: An Introduction to Actor Network Theory*. Oxford University Press, Oxford.

- Law, John (2004). *After method. Mess in Social Science Research*. Routledge, New York.
- Lehtonen, Turo-Kimmo (2008). *Aineellinen yhteisö*. Tutkijaliitto, Helsinki.
- Lister, Ruth (2007). Inclusive Citizenship: Realizing the Potential. *Citizenship Studies* 11:1, 49–61.
- Luque, Eric (2005). Researching environmental citizenship and its publics. *Environmental Politics* 14:2, 211–225.
- MacGregor, Sherilyn (2006). No sustainability without justice: a feminist critique of environmental citizenship. In: A. Dobson and D. Bell (toim.) *Environmental citizenship*. The MIT Press, Cambridge, MA, 101–126.
- Macnaghten, Phil (2003). Embodying the environment in everyday life practices. *The Sociology Review* 2003:51, 63–84.
- Macnaghten, Phil & Urry, John (1998). *Contested Natures*. Sage, London.
- Mason, Andrew (2009). Environmental Obligations and the Limits of Transnational Citizenship. *Political Studies* 57:2, 280–297.
- Massa, Ilmo & Ahonen, Sanna (2006). Mitä on arkielämän ympäristöpolitiikka? Teoksessa Massa, Ilmo & Ahonen, Sanna (toim.) *Arkielämän ympäristöpolitiikka*. Gaudeamus, Helsinki, 9–16.
- Mol, Annemarie (2002). *The body multiple: Ontology in Medical Practice*. Duke University Press, Durham.
- Miller, Peter & Rose, Nicholas (2008). *Governing the present*. Polity Press, Cambridge.
- Moser, Ingun (2008). Making Alzheimer's Disease Matter: Enacting, Interfering and Doing Politics of Nature. *Geoforum* 39, 98–110.
- Richards, Barry (2007). *Emotional Governance: Politics, Media, and Terror*. Palgrave MacMillan, New York.
- Roelvink, Gerda (2010). Collective action and the Politics of Affect. *Emotion, Space and Society* 3, 111–118.
- Rutherford, Stephanie (2007). Green governmentality: insights and opportunities in the study of nature's rule. *Progress in Human Geography* 31:3, 291–307.
- Schmidt-Bleek, Friedrich (2000). *Luonnon uusi laskuoppi: ekotehokkuuden mittari MIPS*. Gaudeamus, Helsinki.
- Shove, Elizabeth & Warde, Alan (2002). Inconspicuous consumption: the sociology of consumption, lifestyles and the environment. Teoksessa Dunlap, R. Buttell F. & Gijswijt, A. (toim.) *Sociological Theory and the Environment: Classical Foundations, Contemporary Insights*. Rowman and Littlefield, Lanham, MA, 230–251.
- Silvasti, Tiina (2012). Ruokapolitiikka. Teoksessa Mononen, Tuija & Silvasti, Tiina (toim.) *Hyvä ja paha ruoka. Ruoan tuotannon ja kuluttamisen vaikutukset*. Gaudeamus, Helsinki, 7–25.
- Vehviläinen, Marja (2014). Syömisestä politiikka arjessa. Teoksessa Irni, Sari, Meskus, Mianna & Oikkonen, Venla (toim.) *Muokattu elämä*. Vastapaino, Tampere, 305–341.
- Wackernagel, Mathis, Rees, William E. (1997). Perceptual and Structural Barriers to Investing in Natural Capital: Economics from an Ecological Foot Print Perspective. *Ecological Economics* 20, 3–24.
- Widerberg, Karin (2011). Memory Work: Exploring Family Life and Expanding the Scope of Family Research. *Journal of Comparative Family Studies* 42:3, 329–339.
- Åkerman, Maria (2009). Hybridit ja ympäristön politiikka. Teoksessa Massa, Ilmo (toim.) *Vihreä teoria*. Vastapaino, Tampere, 238–260.